

## כבוד לתלמיד במוסד החינוכי

בין סוגיות החינוך שיש להדגישם בדורנו במיוחד נמצאות אלו שהשינויים החברתיים והדמוקרטיים עלולים לשנות את מעמדן ולהקשות בכך על ההתמודדות החינוכית היום-יומית. הצורך להתמקד בתלמיד, במעמדו וביחס המחנכים אליו נובע מן ההתפתחויות בתחומים החברתיים, באקלים החינוכי בבית הספר ומן הזכויות שהוענקו לתלמיד בתקופתנו כחלק מן הלגיטימציה שנותנת החברה להתפתחות האינדיווידואליזם<sup>1</sup>.

לפני כשלוש שנים, כשהכרזנו על המשימה הייחודית של כיבוד הורים, סברנו שמן הראוי להדגיש את גישת המסורת היהודית ביחסה לכיבוד אב ואם שאינה נכנעת לצמצום המחויבות של ילדים וצעירים בדורנו כלפי הורים ומבוגרים. היה לנו חשש שבעקבות מתן עדיפות לפיתוח האינדיווידואליזם ישתנה מעמדם של הורים בעיני ילדיהם עד כדי זלזול במצוות כיבוד הורים ומורים. האווירה הפתוחה והתפתחות החיים הדמוקרטיים שינו גם את היחסים בין מורים לתלמידים, לכן החלטנו להקדיש את השנתיים האחרונות לכיבוד מורים, אולם אי אפשר להותיר את התלמידים מחוץ למאמצים אלו תוך התעלמות מן הצורך לדון ביחס לתלמידים בין כותלי המוסד החינוכי ומחוצה לו, כחלק מן המרקם החינוכי המוסדי. לא סוד הוא שחלק מן המורים מודאגים מן הגישה הפתוחה ביחסים שבינם לבין התלמידים, הגורמת – לדעתם – ליחס של זלזול בכבודם וגישה חוצפנית כתגובה לתביעותיהם של המורים. לדעתנו, דווקא טיפול יעיל בנושא זה ושילובו במסגרת "כללי המשחק" ביחסי תלמיד-מורה יקלו על תחושתם של המורים ויצמצמו את חששותיהם מפני פתיחות והתחשבות בתלמידיהם.

אי אפשר לוותר על הדיון בתפקידים של בית הספר והמורים כתורמים לתחושתו הטובה או הרעה של התלמיד במהלך לימודיו ובמקומה של מערכת החינוך בצמצום הניכור הקיים בחברה הישגית ומתחרה שאינה מתחשבת בתלמידים וברגישויות האנושיות. לעתים מגיעות אלינו תלונות על יחס מתנשא ומתנכר מצד המורים כלפי תלמידים עד כדי אלימות מילולית או פיזית. גם אם אלו הם מקרים בודדים, שומה עלינו לעשות למען שיפור האווירה בנושא זה ולחזק את התמיכה בתלמיד המביא עמו לבית-הספר לעתים "סלי" של התנגשויות עם הוריו וסביבתו. כל זה צריך להיעשות מתוך הקפדה על ההתנהגות ההולמת את דרכו של החינוך הדתי. ההתנהגות המצופה תוצג בבהירות ובהחלטיות בפני התלמידים בהסברה ובפנים מאירות. כבר למדנו "שהרב הרודה בתלמידו, יעבור ממלאכתו וילך ויעשה מלאכה אחרת"<sup>2</sup>.

1. מ' דגן, שילוב יסודות חינוכיים של תנועת המוסר בחינוך הדתי, בתוך: "עדי עד", הוצ' מינהל החינוך הדתי, תשנ"ד, עמ' 140-164.  
2. תנא דבי אליהו רבה, רג.

## כבוד התלמיד וכבוד המורה

כבוד התלמיד וכבוד המורה תלויים זה בזה. שמירה על כבודו של המורה תפתח אותו בפני תלמידיו תוך יצירת יחסים של כבוד הדדי ושיפור האקלים החינוכי. "כשם שהתלמידים חייבין בכבוד הרב, כך הרב צריך לכבד את תלמידיו ולקרבן. כך אמרו חכמים: יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך. וצריך אדם להזהר בתלמידיו ולאזהבם, שהם הבנים המהנים לעולם הזה ולעולם הבא"<sup>3</sup>.

יש תפקיד מפתח למורה בזירוז התהליך להיות ראשון ביוזמה לשינוי בנושא זה. כבר למדנו שהתלמידים יודעים להכיר תודה למורה אם הוא מתייחס אליהם בצורה אנושית ומבינה. גם התפתחותו האינטלקטואלית של המורה נשכרת מיחסיו עם התלמידים, משום שבאווירה נוחה מתקיים דיון חינוכי פורה וענייני שמחדד ומבהיר את הסוגיה הנלמדת, ומועיל גם למורה עצמו בחיזוק הסיפוק העצמי ושביעות הרצון מעבודתו.

"התלמידים מוסיפין חכמת הרב ומרחיבין לבו. אמרו חכמים הרבה חכמה למדתי מרבתי, ויותר מחברי, ומתלמידי יותר מכולם. וכשם שעץ קטן מדליק את הגדול, כך תלמיד קטן מחדד הרב עד שיוציא ממנו בשאלותיו חכמה המפוארה"<sup>4</sup>. יפתח המורה ביזמה לשיפור היחסים והבהרת כוונותיו וציפיותיו מתהליך החינוך וההוראה ומשמעותו כלפי תלמידיו.

## גישה פתוחה וחביבה לתלמידים

"יהא כבוד תלמידך חביב עליך כשלך"<sup>5</sup>. יש חשיבות ליחס ענייני אוהד ולגישה אמפתית וחיובית כלפי תלמידים, הן במסגרת השיעור הפורמלי והן מחוצה לו. "רבה מקמי דפתח להו לרבנן, אמר מילתא דבדיחותא, ובדחו רבנן, ובסוף יתיב באימתא ופתח בשמעתא"<sup>6</sup>. פתיחת השיעור בצורה הומוריסטית וחייכנית תאפשר למורה ולתלמידים להיות נכונים לשיעור עצמו ותאפשר לנטוע בקרב התלמידים יחס רציני ללימודיהם.

המורה צריך להיות בעל נטייה של אהבה ואהדה לבריות, וממילא יזכו תלמידיו ליחס מקרב ומבין ללבותיהם. "לא יכוין אדם לומר אהוב את החכמים ושנא את התלמידים, אהוב את התלמידים ושנא את עמי הארץ, אלא אהוב את כולם"<sup>7</sup>. ודאי שאין מקום לכעס ולהתעללות בתלמידים, שהם חסרי יכולת להתמודד עם כוחם הבלעדי של המורים. "כל מי שנותן עיניים עשנות וצרות בתלמידים בעולם הזה, מתמלאת חופתו עשן בעולם הבא"<sup>8</sup>.

3. רמב"ם, הלכות תלמוד תורה, ה ב.
4. רמב"ם, שם, י ג.
5. אבות פרק ד.
6. שבת ל ע"ב.
7. אבות דרבי נתן, פרק טו ה.
8. במדבר רבה נא, כ.

## יחס המורה לתלמיד והשפעתו על התוצר החינוכי

קיום יחסים תקינים בין המורה לתלמיד תלוי גם בקיומו של יחס הוגן ומבין מצד המורה לתלמידו. יחסים של הבנה ואהדה מחזקים את מעמדו של המורה ואת תחושתו כבעל מקצוע ומצמצמים את השחיקה הקשה הנפוצה בקרב העוסקים בהוראה. הכנה טובה של השיעור ויחס של כבוד לשומעי לקחו, תוך מתן זמן מספיק לתלמידו להשתתף בפעילות ההוראה והלמידה ולהשיב על שאלותיו – אלה יגבירו את האפקטיביות של עבודתו ויצמצמו את בעיות המשמעת בכיתה.

"והגס לבו בהוראה – שוטה, רשע וגס רוח"<sup>9</sup>. המפרשים מסבירים שהכוונה היא למי שאינו מכין את שיעורו ואינו ממתין לתשובת תלמידו. טיב עבודתו של המורה והשפעתו בכיתה ניכרים בתוצרים של תלמידו על-פי מידותיהם והתנהגותם. "כל מי שיש בידו שלושה דברים הללו – מתלמידו של אברהם אבינו, ושלושה דברים אחרים – מתלמידו של בלעם הרשע. עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה – מתלמידו של אברהם אבינו; עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה – מתלמידו של בלעם הרשע"<sup>10</sup>.

קיימים יחסי גומלין והשפעה הדדית בין המורה לתלמידו. למרות העובדה שקשה להעריך ולמדוד את התוצרים הערכיים, הרי חכמינו רואים חלק חשוב בעבודתו של המורה ביכולת השפעתו בתחומים אלו, כאשר הוא יודע לכוון ללבם של התלמידים. "הרב שחותמו קדושה מדבר אל הלב, נושא ונותן עם הלב ומורה ללב כיצד לכוון את דופקו הוא, המואץ, הנרגש, לזה של התורה. הרב שחותמו קדושה מדריך את האדם באמנות הקתרוזיס, כיצד לטהר ולזכך את הלב מכל גסות ושפלות, מכל נטיה נפסדת, מכל רגש זר ומכל תשובה אנוכית, שכן היאך יכול אדם למזג את נשמתו עם נשמת התורה, אם חייו לפני ולפנים חיי טומאה הם"<sup>11</sup>.

## מוסר עבודה ודוגמה אישית

אין ספק שאחריותנו לתלמידים מתבטאת ביחס של התחשבות ודאגה למילוי חובותינו כלפיהם. אל נבזבו את זמנו היקר של התלמיד על דברים צדדיים. "מלמד התינוקות שהוא מניח התינוקות ויוצא או שהוא עושה מלאכה אחרת עמהן, או שהוא מתרשל בלימודו, הרי זה בכלל ארור עושה מלאכת ה' רמיה"<sup>12</sup>. לפי פרשנות עניין זה מוזהר המורה מפני התרשלות בתפקידו, ומובטח שהשפעתו על תלמידו תתחזק אם הוא ינקוט את הדרך של הדוגמה האישית, בבחינת נאה דורש ונאה מקיים, שלא יטיף לדברים שהוא עצמו אינו מקיים. "וחכמת המסכן בזויה" – וכי חכמתו של רבי עקיבא שהיה מסכן בזויה היתה, אלא מהו מסכן מי שהוא בזוי בדבריו, כגון זקן יושב ודורש, לא תטה משפט והוא מטה משפט, לא תכיר פנים והוא מכיר פנים, לא תקח שוחד והוא לוקח שוחד"<sup>13</sup>. תלמידים רבים רגישים ליחס מפלה של מורים כלפי

9. אבות, פרק ד.

10. אבות, פרק ה.

11. הרב סולובייצ'יק, דברי הגות והערכה, עמ' 203.

12. רמב"ם, הלכות תלמוד תורה ב ג.

13. רות רבה, א ב.

תלמידים שונים. הם מצפים שהמורה ינהג עם התלמידים ביחס של שוויון, הן בתגובותיו והן בציונים ובתמיכה שהוא נותן להם. "ילא תכירו פנים" – אזהרה לחכם, בשעה שהתלמידים יושבים לפניו, שלא יסביר פנים לאחד ויניח לאחד<sup>14</sup>.

העמדת הלמידה במרכז השיעור תקדם את המטרות של המוסד החינוכי גם כאשר התלמיד תורם בהתנהגותו לנסיבות שמצמצמות את הלמידה. "כל מי שמונע תורה ואינו רוצה ללמד, עתידין מלאכי השרת לנקוב אותו ככברה"<sup>15</sup>. מובן שניצול מלא של השיעור למטרות שהוצבו על-ידי המחנך עצמו הוא חלק חיוני במתן דוגמה אישית. "כל המונע הלכה מפני תלמידו, כאילו גוזלו מנחלת אבותיו"<sup>16</sup>.

## גילוי סובלנות מיוחדת כלפי תלמידים חלשים

הצורך בכבוד לתלמיד ובהתחשבות בקשייו המיוחדים בולט ונחוץ יותר בעבודתנו עם אוכלוסיות תלמידים חלשות. במר גורלם של תלמידים אלו הם לעתים מביאים עמם לבית הספר את הבעיות שיש להם בבית ההורים. מורה שהוא חסר סבלנות כלפי תלמידים אלו עלול לדרדר את היחסים שבינו לבין תלמידו ולהחמיר את מצבם הלימודי והחברתי. כאן נדרש המורה לעשות מאמץ מיוחד – המבוסס על השקפות ערכיות – במתן אמון ביכולתם הלימודית של תלמידים אלו ושידור תומך והבעת אמון בתלמידים בדבר יכולת זו.

"הזהרו בני עניים שמהן תצא תורה"<sup>17</sup>. צריך להאמין שתצא תורה מבני העניים, כדי להגיע להישגים, וצריך להסכים שהם מסוגלים ללמוד תורה כפי שנאמר על-ידי חכמינו, כדי שהעמדה הבסיסית כלפיהם תשתנה. במקום לוותר על הישגים ומילוי מטלות לימודיות מתוך רחמנות כביכול, שומה עלינו לנהוג בהם כבתלמידים חזקים, לעקוב אחריהם ולדרוש מילוי משימות לימודיות, אך לגלות סובלנות ביחסי היום יום. "הרב שלמד ולא הבינו התלמידים, לא יעס עליהם וירגז אלא חוזר שונה הדבר אפילו כמה פעמים עד שיבינו עומק ההלכה"<sup>18</sup>. אפילו מתלמידים לחינוך מיוחד, שפיגורם האורגני אובחן על-ידי מומחים, יש לצפות להישגים ולהתקדמות. השאלה היא כמה אורך רוח מגלה המורה.

חז"ל כמעט אינם מציבים גבול לסבלנות הדרושה כלפי תלמידים אלו, והם מדגישים במיוחד את הצורך שהמורה יהא מרוכז בשעות ההוראה בתלמידו. "רבי פרידא הוה ההוא תלמידא דהוה תני ליה ארבע מאה זימני וגמר, יומא חד בעיה למילתא דמצווה, תנא ליה ולא גמר. אמר ליה: מדההיא שעתא דאמר ליה למר איכא מילתא דמצווה, אסחאי לדעתאי וכל שעתא אמינא השתא קאי מר, השתא קאי מר. אמר ליה: הב דעתך ותני ליה. הדר תנא ליה ארבע מאה זימני אחריני. נפקא בת קלא, ואמר ליה: ניחא לך דליספו לך מאה שני או שתזכו את ודרך לעלמא דאתי. אמר דנזכו אנא ודריי לעלמא

14. תנחומא, דברים א.

15. מדרש משלי, יא.

16. סנהדרין צא ע"ב.

17. מדרים פא ע"א.

18. רמב"ם, הלכות תלמוד תורה ד ד.

דאתי. אמר להן הקב"ה: תנו לו זו וזו<sup>19</sup>. [=לרב פרידא היה תלמיד שהיה צורך ללמדו ארבע מאות פעם לפני שלמדו והבין. יום אחד ביקשו את מר פרידא לבוא לדבר מצווה. באותו יום לימד את תלמידו כרגיל, אך הוא לא הבין. שאל אותו: מה נשתנה? אמר התלמיד לרב פרידא: מאותה שעה שאמרו לך שיש עניין חשוב שיש בו משום מצווה, הסחתי דעתי מן הלימוד, כי סברתי שכל רגע אתה עשוי להפסיק וללכת לעסוק בדבר מצווה. אמר לו: בוא תתרכז בלימודך ואלמד אותך. חזר ולימד אותו ארבע מאות פעמים נוספות. יצאה בת קול ואמרה לו, לר' פרידא: האם נוח לך שיוסיפו לך מאה שנות חיים או שתזכו אתה ודורך לעולם הבא? בתשובתו אמר שהוא מעדיף שהוא ודורו יזכו לעולם הבא. אמר להם הקב"ה: תנו לו את זה וגם מאה שנות חיים].

## תלמידים כבנים

כבר נכתב רבות בדבר ציפיות מן התלמידים המגשימות את עצמן. הדברים ניכרים ביחסים שבין הורים לילדיהם, מתוך הערכה שיש לה השפעה ישירה על ילדיהם הביולוגיים. לעתים תכופות נעלם אמון זה כלפי תלמידים. משום כך מזהירים אותנו חכמינו לנהוג בתלמידים כבבנים "יושנתם לבניך" – אלו תלמידך. מכאן לתלמידים שהם קרויים בנים, וכשם שהתלמידים קרויים בנים, כך הרב קרוי אבי<sup>20</sup>. אנו סלחנים ומבינים יותר כלפי ילדינו. מוטב ששמץ מגישה זו, המלווה חיפוש אחרי דרכי עידוד ותגמולים מילוליים, ידבק בנו ביחסנו כלפי תלמידינו.

## מחוות כלפי תלמידים

שידורינו לתלמידינו – סמויים או גלויים – יש בהם כדי להצמיח אמון כלפי המורים ולפתח יחסי הבנה והערכה. הדרך של מחוות וחיוקים טובה לשני הצדדים. משום כך מדגישים חכמינו כמה יסודות המציגים את ההתחשבות בתלמידים. "רבי אבהו: מניין לרב שלא ישב על גבי מטה וישנה לתלמידו על גבי קרקע? שנאמר 'ואתה פה עמוד עמדי'<sup>21</sup>. אפילו קבלת תלמיד ליד הכניסה על ידי פתיחת הדלת לקראתו יש בה משום הבעת שמחה ונכונות לקראת מצב הלמידה העתיד להתרחש בין המורה לתלמיד. "פי' תלמידים היו להלל הזקן, ולא פתח אדם דלת לתלמידו, אלא הוא בעצמו"<sup>22</sup>. יחסים כאלה נמשכים גם מחוץ לבית הספר. "מעשה בתלמיד אחד מתלמידי רבי עקיבא שחלה, לא נכנסו חכמים לבקרו, ונכנס רבי עקיבא לבקרו"<sup>23</sup>.

19. נד ע"ב.

20. ספרי, ואתחן לד.

21. מגילה כא ע"א.

22. סוכה כח ע"א.

23. נדרים מ ע"א.

## עידוד הורים לשפר יחסיהם עם ילדיהם

מן הראוי לקיים הסברה בכתב ובעל־פה בקרב הורי התלמידים בנושא זה, כדי שאף הם יצטרפו למאמץ לשיפור היחסים בינם לבין ילדיהם, תוך התחשבות בנטייתיהם ובמצב רוחם. יש להבהיר להורים שגישה זו אינה עומדת בסתירה למצוות כיבוד אב ואם, ואף אינה פוגעת בקביעת כללים וסדרים מחייבים לגבי התלמיד בבית הוריו. גילוי סבלנות, הסברה ואורך רוח, בצד עמידה על קיום נורמות ערכיות והתנהגויות, ישפרו את האווירה ההדדית ויאפשרו לילדיהם ללמוד מתוך רווחה רוחנית ואינטלקטואלית.

### סיכום:

מן הראוי שנעשה מאמצים לשקם את היחסים בין מורים לתלמידים, לשפר את דעתם של תלמידים על ציבור המחנכים, ובמיוחד כלפי המורים בבית־ספרם, נשתדל לערוך פעולות שיבואו לידי ביטוי עתידי באמצעות המשקע החינוכי שתלמידינו נוטלים עמם לאורך ימים, המלווים בדמויות מחנכים שהשפיעו עליהם בעיצוב ערכיהם, מחשבתם ועתידם.